

Poznań, dnia 25 września 2017 r.

Prof. UAM dr hab. Ingeborga Beszterda
Uniwersytet im. A.Mickiewicza w Poznaniu

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Dominiki Dykty

pt.

*Analisi cognitiva dell'alternanza del cambio di codice
in quanto atti linguistici nel dialetto talamonese.*

Przedłożona mi do oceny rozprawa doktorska składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych krótkim, syntetycznym wstępem (ss.5-8), w którym Autorka przedstawia przedmiot podejmowanych badań, metodologię oraz plan pracy. Pierwszy rozdział (ss.9-44), zatytułowany *Dialettologia italiana* zawiera obszerny przegląd badań polskich i włoskich językoznawców w zakresie dialektologii, ze wskazaniem na powiązania tej dyscypliny z innymi dziedzinami nauk humanistycznych. W rozdziale tym Autorka przedstawiła również zarys historii dialektów włoskich oraz ich relacji do języka włoskiego, zwracając przy tym szczególną uwagę na zmiany natury socjolingwistycznej, jakie zaszły w repertuarze werbalnym Włochów na przestrzeni ostatnich 150 lat. Zmiany te określane mianem dyglosji i bilingwizmu. W tym kontekście sytuują się także sytuacje alternacji kodów i zmiany języka, która przyjmuje postać przełączania kodów (code-switching), mieszania kodów (code-mixing) oraz zapożyczeń. Tym zjawiskom został poświęcony rozdział drugi rozprawy (ss.45-68) *Alternanza e cambio di codice*. Podjęte tu rozważania wpisują się w nurt badań socjolingwistycznych, pragmatycznych jak też językoznawstwa kognitywnego. Przedstawione badania stanowią solidną podstawę metodologiczną dla części analitycznej zawartej w rozdziale trzecim (ss. 69-174). Rozprawę zamyka zakończenie (ss. 175- 202), 5 załączników, streszczenie w języku polskim i włoskim oraz bibliografia. Ta ostatnia, wykazująca 323 pozycje w języku włoskim, polskim i angielskim oraz pojedyncze pozycje w języku niemieckim, została właściwie dobrana i wykorzystana w pracy.

Przedmiotem rozprawy mgr Dykty jest analiza kognitywna zjawisk alternacji i zmiany kodu zachodzących pomiędzy językiem włoskim a dialektem z miejscowości Talamona w Lombardii. Stwierdzić należy, iż Autorka podjęła się bardzo ambitnego a jednocześnie niezwykle trudnego zadania. Jak dotąd, większość włoskich specjalistów prowadzących studia nad zachowaniem werbalnym użytkowników języka i dialektów oraz wzajemnymi relacjami pomiędzy tymi dwoma kodami fundowała głównie swe rozważania i hipotezy na gruncie dokonań socjolingwistyki lub ewentualnie socjolingwistyki i pragmatyki. Tymczasem analiza zaproponowana przez Doktorantkę znacznie wykracza poza wspomniany zakres, jako że włączyła ona do swych rozważań dodatkowo narzędzia badawcze z zakresu językoznawstwa kognitywnego. Opierając się na teorii kategorii naturalnych Autorka przyjęła w swych rozważaniach koncepcję efektów prototypowych w języku (cfr. struktura radialna wg Lakoff'a 1987) a następnie zastosowała ją do analizy aktów mowy poprzez ich profilowanie (cfr. Langacker 1987) na podstawie 7 warunków tzw. fortunności. Jest to rozwiązanie niewątpliwie ciekawe i oryginalne, lecz przede wszystkim zdecydowanie nowatorskie, zwłaszcza iż podjęte w ramach rozprawy doktorskiej, co wskazuje na rzetelne przygotowanie naukowe Doktorantki do prowadzenia tego typu analiz. I na ten aspekt warto położyć szczególny nacisk. Podobne badania były już co prawda prowadzone w Polsce przez językoznawców o ugruntowanej renomie (cfr. Kalisz i Kubliński 1993; Kalisz 1994, Sokołowska 2001 i inni) ale nie w odniesieniu do języka włoskiego.

Jednakże projekt zakrojony na tak szeroką skalę może prowadzić do ewentualnych, acz nieuniknionych w takiej sytuacji, uproszczeń lub pewnych niezamierzonych uogólnień. Można uznać, iż p. mgr Dykta dość dobrze poradziła sobie z syntezą głównych kierunków badań w obrębie trzech dziedzin, co stworzyło solidny fundament teoretyczny dla rozważań stanowiących zasadniczy przedmiot rozprawy. Pewne sformułowania budzą jednak wątpliwości:

1. Definicja pojęcia „dialekt”. Na potrzeby rozprawy doktorskiej, gdzie jednym z kluczowych tematów wiodących są właśnie dialekty, należało sięgnąć po jedno ze specjalistycznych opracowań, np. *Enciclopedia della lingua italiana*, dostępna również on-line. Tymczasem Doktorantka przytacza (str.9) definicję tego pojęcia z popularnego słownika języka włoskiego Zingarelli, gdzie pojawia się m.in. sformułowanie: „dialetti della lingua italiana”. Jest to bardzo poważny błąd terminologiczny: dialekty występujące na Płw. Apenińskim nie są dialektami języka włoskiego. Przyjęcie takiego twierdzenia obniża poziom merytoryczny

rozważań zawartych w rozprawie. Spodziewam się, iż p.mgr Dykta zechce skorygować to twierdzenie.

2. Na str. 14 pojawia się następujące zdanie: „Nel 1861, dopo l'Unità d'Italia, poche persone parlavano l'italiano e molte i dialetti, perciò un italiano capirebbe i testi arcaici italiani con tanta fatica”. Pomijając elementy natury przyczynowo-skutkowej zawarte w tym zdaniu, logicznie nieuzasadnione, stwierdzenie o trudnościach, jakie Włosi mogą mieć ze zrozumieniem tekstów archaicznych w języku włoskim absolutnie mija się z prawdą. Wręcz przeciwnie, właśnie charakter zachowawczy, konserwatywny języka włoskiego pozwala, przy odrobinie wysiłku, jak utrzymują włoscy językoznawcy i literaturoznawcy, czytać i rozumieć teksty Dantego i Boccaccia nawet licealistom. G.L. Beccaria (2006:321) dowodzi: „L'inutilità almeno per ora della traduzione di testi italiani del passato è dovuta alla condizione della nostra lingua, privilegiata dal fatto che essa è rimasta per secoli più scritta che parlata e non ha quindi subito mutamenti radicali: un testo antico in genere può essere ancora compreso con note a piè di pagina, senza quel lavoro di traduzione che impone invece un testo medievale francese o spagnolo”.

3. Kolejnym kluczowym dla rozprawy pojęciem jest bilingwizm (str.23). Warto było sięgnąć do włoskiej literatury fachowej a nie opierać się na generalizujących definicjach zaczerpniętych tym razem z polskich źródeł. Mam tu na myśli stwierdzenie dotyczące dwujęzyczności częściowej, której charakterystyka przytoczona w tym fragmencie pracy pokrywa się pewnymi warunkami występowania dyglosji ze str. 22: „Il bilinguismo parziale ha luogo a dipendenza della situazione linguistica, quando una lingua, si usa nella società locale, un'altra nei contatti ufficiali”. Uważam zatem, iż powyższe zagadnienie należałoby wyjaśnić nieco szerzej, by uniknąć nieporozumień.

4. Na str. 22 znajdujemy stwierdzenie dotyczące zjawiska dyglosji we Włoszech przypisane przez Autorkę włoskiemu lingwiście, G.Berruto w dziele „Fondamenti di sociolinguistica” (1995: 225). Pisze Autorka: „La diglossia italiana si può definire come 'un concetto sovraordinato riferibile ai casi (...), in cui due varietà del repertorio di una comunità linguistica (per noi la lingua e un suo dialetto) vengono usate in situazioni e con funzioni che si escludono a vicenda, senza possibilità di sovrapposizione reciproca”. Otóż na str.191-204 wspomnianego opracowania Berruto przytacza argumenty przemawiające za tym, iż osławiona definicja dyglosji wg Fergusona nie może być zastosowana w odniesieniu do sytuacji we Włoszech. Oczekiwałabym komentarza ze strony p. mgr Dykty.

5. Kolejnym problemem, który pozwalam sobie zasygnalizować jest rozróżnienie, dość istotne zresztą, pomiędzy *alternacją kodów* a *zmianą języka* (która przybiera trzy postacie: przełączanie kodów, mieszanie kodów oraz zapożyczenia). Doktorantka, co prawda w kilku miejscach wspomina, iż są to zjawiska zgoła odmienne. Odnoszę jednakże wrażenie, że sama istota alternacji kodów nie jest do końca jasna dla Autorki. Dowodem na to, jest cały fragment analizy zamieszczonej w III rozdziale w pkt. 3.2. **Alternanza**. „Ricordiamo che l’alternanza è il cambiamento della lingua a seconda della situazione comunicativa. Ad esempio, l’utente di lingua usa il dialetto a casa, al lavoro invece, l’italiano”. Sobrero/Miglietta (2006:168) precyzują naturę alternacji: „Quando il parlante sceglie un codice o un altro in relazione al dominio”. Berruto (op.cit.: 214) wymienia rodzaje czynników sytuacyjnych: “famiglia, vicinato, religione, educazione (scuola, cultura, mass media), lavoro (agricoltura, industria, pubblica amministrazione, associazioni)”. Mam wątpliwości, co do zasadności podejmowania badań dotyczących alternacji kodów. Skoro generalnie chodzi o dokonanie wyboru języka, w jakim ma odbywać się komunikacja w danym miejscu, w konkretnych okolicznościach oraz w obecności określonych interlokutorów, to tak naprawdę chodzi tylko o poddanie się (dostosowanie się: *accomodamento linguistico*) pewnym regułom zachowania językowego w takich sytuacjach. Respondenci, poinstruowani uprzednio przez ankietkę, odnośnie do natury zachowania językowego definiowanego jako *alternacja kodów* opisują sytuacje, w których używa się lub używało dialektu. Niestety często stosują zamiennie określenie *cambio di lingua*, co może wprowadzać czytelnika w błąd. Mamy tu do czynienia, jak się zdaje, z pewnego rodzaju zachowaniem określanym w literaturze przedmiotu, jako paradoks obserwatora. Chodzi o to, jak pisał Labov (in: Mari D’Agostino 2007:219) iż „celem badania zachowań językowych pewnej wspólnoty jest odkrycie jak ludzie mówią, kiedy nie są poddani systematycznej obserwacji; tymczasem tylko na podstawie systematycznej obserwacji można zebrać takie dane”. D’Agostino dodaje, iż obecność ankietera może znacząco wpływać, a nawet modyfikować zachowania językowe poszczególnych osób. Poza tym, respondenci wykazują naturalną tendencję do poprawiania swego wizerunku w oczach ankietera, by lepiej się zaprezentować. Nawet dane statystyczne, polegające na składaniu deklaracji co do rodzaju kodu językowego używanego w poszczególnych sytuacjach, jak rozmowa z rodziną czy przyjaciółmi, mogą być nie do końca wiarygodne. Stąd zaleca się pewną ostrożność w ocenie takich danych.

6. Powszechnie wiadomo, iż sytuacja socjolingwistyczna na Płw. Apenińskim nie jest jednolita: nie wszystkie dialekty charakteryzuje podobna żywotność, nie we wszystkich

regionach Włoch zjawiska zmiany języka i jej typologie (code-switching, code-mixing, zapożyczenie) występują z jednakową częstotliwością i natężeniem. Wg danych statystycznych z roku 2000 (Sobrero/Miglietta, op.cit.: 157) w Lombardii takie zachowania językowe są deklarowane przez ok. 27% respondentów w rodzinie oraz 10% w towarzystwie przyjaciół. Tymczasem są regiony, takie jak: Abruzzo 46/44%, Campania 47/46%, Puglia 50/49% gdzie użycie naprzemienne dialektu i języka narodowego z o wiele większą częstotliwością. Regiony te mogły okazać się bardziej wdzięcznym obiektem badań. Dlaczego zatem Autorka wybrała miejscowość Talamona? Wyjaśnienia kryteriów wyboru zamieszczone na str. 27-28 nie są do końca przekonujące.

7. Ostatnia uwaga dotyczy bibliografii. Zazwyczaj w tego typu pracach literaturę przedmiotu umieszcza się w jednym wykazie a źródła pomocnicze, takie jak słowniki, encyklopedie czy atlasy figurują w osobno. Choć lista bibliograficzna omawianej rozprawy wykazuje około 320 pozycji, przynajmniej 30 z nich stanowią właśnie źródła pomocnicze. Ponadto w podanym wykazie przeważają opracowania z lat '70, '80 i '90, tymczasem zaledwie ok. 20 pozycji zostało wydanych po 2000 roku (6,5%). Odnoszę wrażenie, iż Autorka niezbyt dobrze opanowała technikę sporządzania bibliografii, gdyż pojawiają się tu pozycje, wskazane jako osobne opracowania a będące po prostu kolejnym wydaniem tego samego źródła, np. Nr. 46 i 47 G. Berruto, *Fondamenti di sociolinguistica*: 1995, 2005; Nr. 144, 145, 146 Grassi, Sobrero, Telmon *Fondamenti di dialettologia italiana*: 1997, 2001, 2012. W kilku przypadkach te same źródła pojawiają się dwukrotnie jako odrębne opracowania: Nr. 228 i 229 Ruffino, 1995 *Percorsi di geografia linguistica.*; Nr. 226 i 232 Ruffino, D'Agostino 1993 oraz 1995: raz zapis brzmi *Dialettologia rurale e dialettologia urbana nel progetto ALS* in COFIM 7, pp207-225 a raz nazwa czasopisma podana jest pełnym brzmieniem: *Contributi di filologia dell'Italia mediana*. Nr. 245 i 264 Sobrero, Romanello, Tempesta 1991 *Lavorando al NADIR*. Congedo galatina a raz Galatina Congedo. Są to może drobne niedociągnięcia, ale na przyszłość warto unikać podobnych usterek, gdyż niezbyt korzystnie świadczą o kompetencjach redakcyjnych Autorki.

Brak takich pozycji jak: G.L.Beccaria 2002, *Italiano antico e nuovo*. Garzanti; T.De Mauro, 2014, *Storia linguistica dell'Italia repubblicana dal 1946 ai nostri giorni*. Roma/Bari: Laterza; G.Marcato (a c. di) 2013, *Lingua e dialetti nelle regioni*. Padova: Cleup; G.Marcato (a c. di) 2016, *Il dialetto nel tempo e nella storia*, Padova: Cleup; Sobrero, Miglietta (a c. di) 2006, *Lingua e dialetto nell'Italia del Duemila*. Galatina: Congedo.

Podsumowując powyższe spostrzeżenia pragnę stwierdzić, iż nie mają one charakteru krytycznego, są jedynie głosem w dyskusji i nie umniejszają w istotnej mierze wartości pracy. Tymczasem warto podkreślić, iż p.mgr Dominika Dykta przedstawiła do oceny ambitną i bardzo interesującą rozprawę. Przyjętą metodologię, sytuującą się na styku kilku dyscyplin naukowych, uważam za oryginalną i nowatorską. Znakomite przygotowanie teoretyczne Autorki pozwoliło na przeprowadzenie logicznego i spójnego wywodu a właściwie dobrany bogaty materiał badawczy został poddany prawidłowej i rzetelnej analizie oraz rzeczowej interpretacji. Jest to praca bardzo samodzielna i solidnie udokumentowana.

W przekonaniu, iż rozprawa mgr Dominiki Dykty *Analisi cognitiva dell'alternanza de del cambio di codice in quanto atti linguistici nel dialetto talamonese*, spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, zgodnie z art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz wnioskuję o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Prof. UAM Ingeborga Beszterda